

การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโป่งแสงทอง
ตำบลขี้เหล็ก อำเภอมะแตง จังหวัดเชียงใหม่
Application of Buddhist Principles for Community Forest Management
Ban Pong Saeng Thong Khilek Subdistrict Mae Taeng District
Chiang Mai Province

สุนันทา ธรรมเสนา¹, ประเสริฐ ปอนถิ่น² และ อภิรมย์ สีดาคำ³
Sunantha Thammasena¹, Prasert Pontin², and Apirom Sidakham³

Received: 19 February 2024; Revised: 09 November 2024; Accepted: 13 November 2024

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาการบริหารจัดการป่าชุมชน 2) ศึกษาการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชน 3) แนวทางการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านโป่งแสงทอง ตำบลขี้เหล็ก อำเภอมะแตง จังหวัดเชียงใหม่ งานวิจัยนี้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้แก่ ผู้นำชุมชน ตัวแทนกลุ่มองค์กร/หน่วยงาน และประชาชนในพื้นที่ จำนวน 17 คน โดยการรวบรวมข้อมูลมีหลากหลายรูปแบบ ได้แก่ การวิเคราะห์เอกสารและข้อมูลภาคสนาม มีการสำรวจพื้นที่ การสังเกต การสัมภาษณ์ แล้วทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์เนื้อหาตามประเด็นที่ศึกษา จากนั้นนำเสนอในรูปแบบเชิงพรรณนา

จากผลการศึกษาพบว่า บ้านโป่งแสงทอง ตำบลขี้เหล็ก อำเภอมะแตง จังหวัดเชียงใหม่ มีพื้นที่ป่าชุมชน 1,000 ไร่ มีสภาพป่าที่มีศักยภาพเป็นแหล่งอาหารป่าธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ หมุนเวียนตลอดปีและมีการใช้ประโยชน์อื่น ๆ ของคนในชุมชน แต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน กำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนอย่างชัดเจน การบริหารจัดการป่าชุมชนที่เน้นกลไกการมีส่วนร่วมทุกภาคส่วนและน้อมนำการประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 7 ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน สำหรับแนวทางการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชนซึ่งเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตที่เอื้อต่อการพึ่งพาและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ประกอบด้วย 7 ปัจจัย ได้แก่ ที่อยู่เหมาะสม การคมนาคมเหมาะสม การพูดคุยเหมาะสม บุคคลเหมาะสม อาหารเหมาะสม อากาศเหมาะสม และอิริยาบถเหมาะสม

คำสำคัญ: การบริหารจัดการป่าชุมชน; การมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน; หลักสัปปายะ 7

^{1 2 3} คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่; Faculty of Social Sciences Mahachulalongkornrajavidyalaya Chiang Mai Campus
Corresponding author, e-mail: pim112097@gmail.com

Abstract

This research aims to: 1) study the management of community forests, 2) examine the application of Buddhist principles in community forest management, and 3) identify approaches for applying Buddhist principles in the management of Pong Saeng Thong Community Forest, located in Khilek Subdistrict, Mae Taeng District, Chiang Mai Province. This research utilizes a participatory action research approach. Key informants include community leaders, representatives from local organizations/agencies, and residents of the area, totaling 17 individuals. Data collection methods are diverse, including document analysis, field data, area surveys, observations, and interviews. The data were then analyzed and synthesized based on the research themes and presented in a descriptive format.

The study results indicate that Pong Saeng Thong, located in Khilek Subdistrict, Mae Taeng District, Chiang Mai Province, encompasses a community forest area of 1,000 rai. This forest is a potential natural food source, rich and available year-round, and serves other uses for the community members. A community forest committee has been established to set clear objectives and goals for the conservation and restoration of the community forest. The management of the community forest emphasizes a participatory mechanism involving all sectors and incorporates the application of the seven principles of Sappaya in the conservation and restoration process. The approach to applying Buddhist principles in community forest management promotes a way of life that encourages mutual reliance and support. It consists of seven factors: suitable dwelling, suitable transportation, suitable conversation, suitable people, suitable food, suitable climate, and suitable activities.

Keywords: Community Forest Management; Multi-Sectoral Participation; Seven Principles of Sappaya

บทนำ

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าและมีประโยชน์ทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม เป็นทรัพยากรที่มีบทบาทพื้นฐานในการพัฒนาที่ก้าวหน้า นำไปสู่ความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชนทั่วประเทศ นอกจากนี้ยังเป็นปัจจัยสำคัญในการรักษาสมดุลของระบบนิเวศ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร และเป็นแนวป้องกันภัยพิบัติทางธรรมชาติ แม้ว่าป่าไม้จะเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถฟื้นฟูได้ แต่หากมีการใช้อย่างสิ้นเปลืองเกินขีดความสามารถในการฟื้นฟูปตามธรรมชาติ ก็จะทำให้เกิด

ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม (วิชญ ทรายแก้ว และคณะ, 2560) จากข้อมูลปัจจุบัน พบว่าพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยลดลงเรื่อย ๆ จากรายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย ปี พ.ศ. 2550-2555 ระบุว่าเมื่อ 40 ปีก่อน ประเทศไทยเคยเป็นประเทศที่มีป่าอุดมสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยในปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้ถึง 171.02 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 53.33 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ จากสถิติของกรมป่าไม้ประจำปี 2555 พบว่า พื้นที่ป่าไม้ลดลงเหลือเพียง 79.06 ล้านไร่ หรือร้อยละ 20.28 ของพื้นที่ทั้งหมด (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2561) การลดลงของพื้นที่ป่ายังส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม ก่อให้เกิดปัญหาสังคม ภัยแล้ง ขาดแคลนน้ำ การลดลงของสัตว์ป่า และสูญเสียสมดุลทางธรรมชาติ

จากปัญหาที่เกิดขึ้น ชุมชนต้องรับบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ของตนเอง โดยการกำหนดแนวเขตอนุรักษ์ และวางกฎระเบียบที่ส่งเสริมการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ด้วยแนวทาง ‘คนอยู่ร่วมกับป่า’ โดยกระบวนการจัดการป่าชุมชนนี้ยังช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน (โกลม แพรกทอง, 2549) ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2561-2580) ที่เน้นการเติบโตอย่างยั่งยืน ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิและบทบาทในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2562) ตัวอย่างเช่น ป่าชุมชนบ้านปางแสงทอง หมู่ที่ 11 ตำบลชี้เหล็ก อำเภอมะแมง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และส่งเสริมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างคุ้มค่า โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยป้องกันและพัฒนาป่าไม้แม่แตง สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 1 (เชียงใหม่) และกลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน โดยมีเนื้อที่ 677 ไร่ 3 งาน 43 ตารางวา (ข้อมูลกรมป่าไม้, 2560) ชุมชนเล็งเห็นถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งมีบทบาทต่อเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม และยังสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนที่พึ่งพิงธรรมชาติ

ด้วยเหตุนี้ ชุมชนจึงมุ่งมั่นในการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ สร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและเป็นธรรม แนวคิดนี้ยังสะท้อนถึงคำสอนของพระพุทธองค์ที่เน้นถึงความกรุณาปรานีในการดูแลรักษาธรรมชาติ เช่น ศีลข้อห้ามในการฆ่าสัตว์ และการพรากของเขียว ซึ่งเป็นหลักคำสอนสำคัญในการอนุรักษ์ธรรมชาติ (พระธรรมปิฎก (ป.ปยุตโต), 2537) ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาแนวทางการประยุกต์หลักพุทธธรรมในการจัดการป่าชุมชนบ้านปางแสงทอง เพื่อศึกษาและนำเสนอแนวทางในการจัดการป่าชุมชนโดยใช้หลักพุทธธรรมอย่างเป็นองค์รวม มุ่งสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการบริหารจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านปางแสงทอง ตำบลชี้เหล็ก อำเภอมะแมง จังหวัดเชียงใหม่
2. เพื่อศึกษาการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านปางแสงทอง ตำบลชี้เหล็ก อำเภอมะแมง จังหวัดเชียงใหม่

3. เพื่อศึกษาแนวทางการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านปางแสงทอง ตำบลชีเหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research methodology) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง โดยกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ให้ข้อมูลจะใช้วิธีการกำหนดตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อให้ได้กลุ่มตัวอย่างตามคุณสมบัติที่ตรงกับวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยแบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มผู้บริหารเทศบาลตำบล จำนวน 3 คน 2) กลุ่มตัวแทนประชาชน จำนวน 12 คน 3) นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 1 รูป 4) นักวิชาการด้านรัฐประศาสนศาสตร์ จำนวน 1 คน 5) กลุ่มตัวแทนป่าไม้ จำนวน 1 คน รวมทั้งหมด จำนวน 17 รูปหรือคน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยมีวิธีการสร้างแบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการเก็บข้อมูลจากเอกสาร ตำราและ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดกรอบความคิดในการสร้างแบบสัมภาษณ์ ซึ่งผู้วิจัยได้สร้างแบบสัมภาษณ์ แบ่งออกเป็น 4 ตอน คือ ตอนที่ 1 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้สัมภาษณ์ ตอนที่ 2 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการบริหารจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านปางแสงทอง ตำบลชีเหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ตอนที่ 3 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชน ตอนที่ 4 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อเสนอแนะเป็นแบบสอบถามปลายเปิด

3. การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการศึกษา จากข้อมูลเอกสาร (Documentary research) เป็นการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ จากผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผลงานทางวิชาการ หนังสือราชการที่เกี่ยวข้อง ศึกษาจากข้อมูลภาคสนาม (Field research) ทำการศึกษาจากองค์กรชาวบ้านที่ทำการศึกษาค้นคว้า โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key informant interview) โดยใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล และการสังเกตการณ์ (Observation) ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมขององค์กรชาวบ้านที่ทำการศึกษา เป็นต้น

4. การวิเคราะห์ข้อมูล โดยผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสัมภาษณ์เชิงลึก โดยวิธีการบันทึกเสียงสนทนาและการจดบันทึก แล้วนำมาจำแนกเป็นประเด็นและเรียบเรียง เฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis Technique) ประกอบบริบท (Context) พร้อมทั้งนำเสนอโดยวิธีการการสังเคราะห์ด้วยเชิงพรรณนาอ้างอิงคำพูดบุคคลต่อไป

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านปางแสงทอง ตำบลขี้เหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 การบริหารจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านปางแสงทอง ตำบลขี้เหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า เกิดจากการที่ชุมชนแห่งนี้มีความมีความรู้สึกเป็นห่วงในทรัพยากรป่าไม้ที่ถูกใช้อย่างอิสระ ทั้งในการบุกรุกแผ้วถางที่ทำกินและการลักลอบตัดไม้ ดังนั้นจึงได้ร่วมกันจัดตั้งองค์กรขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการป้องกันและการบุกรุกยึดถือครองหรือเข้าทำประโยชน์ในผืนป่าแห่งนี้และหวังไว้ว่าป่าสาธารณะประโยชน์ผืนนี้จะได้เป็นที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน มีพื้นที่ป่าชุมชน 1,000 ไร่ จึงมีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านปางแสงทอง เพื่อบริหารจัดการชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม มีบทบาทและหน้าที่ดังนี้ 1) ฝ่ายการเงิน มีหน้าที่เก็บรักษา ทำบัญชีรับจ่าย ชี้แจงรายละเอียดการใช้จ่าย 2) ฝ่ายประชาสัมพันธ์ มีการสร้างความเข้าใจแก่ชาวบ้านและพื้นที่ใกล้เคียง 3) ฝ่ายตัดสินคดี มีหน้าที่พิจารณาตัดสินปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความเรียบร้อยและเป็นธรรม 4) ฝ่ายป้องกันและดับไฟป่า มีหน้าที่ป้องกันไฟ กำหนดแนวกันไฟ และดับไฟ 5) ฝ่ายปฏิคม มีหน้าที่ต้อนรับผู้มาเยี่ยม อำนวยความสะดวกและอื่น ๆ 6) ฝ่ายกิจกรรม มีหน้าที่ในการวางแผนจัดกิจกรรมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า 7) ฝ่ายส่งเสริม มีหน้าที่ในการส่งเสริมช่วยเหลือกิจกรรมของฝ่ายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านปางแสงทอง ตำบลขี้เหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ โดยผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าชุมชนได้นำหลักพุทธธรรมสัปปายะ 7 มาใช้ในการบริหารจัดการป่าชุมชน เพื่อสร้างความตระหนักรู้ ส่งเสริมการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และป้องกันการใช้ทรัพยากรในป่าอย่างยั่งยืน ทำให้เกิดผลที่เป็นรูปธรรม ทั้งด้านความสุข ความสงบสุข ความเจริญรุ่งเรือง และความสวยงามของป่าและชุมชน โดยกระบวนการและการบริหารจัดการของป่าชุมชนมีลักษณะเป็นองค์กรรวม ครอบคลุมมิติสำคัญดังนี้

1) ด้านการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์และการสื่อสารชุมชน: ชุมชนได้จัดทำป้ายโครงการป่าชุมชน ป้ายแนวเขตป่าชุมชนหรือแผนที่ และป้ายรายชื่อคณะกรรมการ เพื่อเป็นการสื่อสารข้อมูลที่สำคัญแก่ชุมชนและผู้มาเยือน นอกจากนี้ยังมีป้ายแผนปฏิบัติงานและระยะเวลาการดำเนินงาน ซึ่งช่วยสร้างความเข้าใจและความโปร่งใสในกระบวนการบริหารจัดการป่าชุมชน

2) ด้านการดูแลรักษาและป้องกันภัยในป่าชุมชน: ชุมชนได้ดำเนินการป้องกันไฟป่าในฤดูแล้งซึ่งเป็นภัยที่มักเกิดขึ้นประจำ รวมถึงการจัดตั้งคณะกรรมการรักษาป่าชุมชนที่รับผิดชอบในการดูแลและเฝ้าระวัง เพื่อให้ป่าชุมชนปลอดภัยจากอันตรายต่าง ๆ และคงสภาพสมบูรณ์ให้คงอยู่อย่างยั่งยืน

3) ด้านการบำรุงและฟื้นฟูระบบนิเวศป่าชุมชน: ชุมชนได้มีการปลูกป่าชุมชน การจัดซื้อและเตรียมกล้าไม้ การสร้างเรือนเพาะชำกล้าไม้ การฟื้นฟูภูมิทัศน์ และการสร้างฝายชะลอน้ำ

เพื่อรักษาความชุ่มชื้นและฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศในพื้นที่ป่าชุมชนให้สามารถรองรับสภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลง

4) ด้านการศึกษาและการถ่ายทอดองค์ความรู้: ชุมชนมีการจัดทัศนศึกษาดูงาน การสร้างเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และโครงการบวชป่าชุมชน รวมถึงการติดตั้งป้ายชื่อพันธุ์ไม้และป้ายความหมายเพื่อปลูกฝังความรู้และจิตสำนึกการอนุรักษ์ป่าชุมชนแก่เยาวชนและประชาชนทั่วไป นอกจากนี้ ยังมีการจัดตั้งองค์กรป่าชุมชนและจัดทำแบบจำลองทางภูมิศาสตร์ของป่า เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และศูนย์รวมของการบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมและยั่งยืน

การประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 7 ในการบริหารจัดการป่าชุมชนดังกล่าว ทำให้ชุมชนสามารถรักษาความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งยังส่งเสริมให้เกิดความมั่นคงทางจิตใจและวิถีชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการสืบทอดแนวคิดพุทธธรรมในการสร้างชุมชนที่เข้มแข็งและยั่งยืน

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านปางแสงทอง ตำบลขี้เหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ชุมชนได้นำหลักธรรมสัปปายะ 7 มาเป็นแนวทางสำคัญในการบริหารจัดการป่าชุมชน โดยหลักการเหล่านี้ ได้แก่ ที่อยู่เหมาะสม การคมนาคมเหมาะสม การพูดคุยเหมาะสม บุคคลเหมาะสม อาหารเหมาะสม อากาศเหมาะสม และอิริยาบถเหมาะสม ซึ่งมีบทบาทในการสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาและการอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ดังนี้

1) ที่อยู่เหมาะสม: การจัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมกับการอนุรักษ์ โดยคำนึงถึงความสะดวก ความเป็นระเบียบ และการใช้พื้นที่อย่างประหยัดและเป็นมิตรกับธรรมชาติ ทำให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างกลมกลืน

2) การคมนาคมเหมาะสม: การปรับปรุงเส้นทางและการคมนาคมให้เอื้อต่อการดูแลรักษาและเข้าถึงป่าชุมชนได้อย่างปลอดภัย รวมถึงส่งเสริมการใช้เส้นทางศึกษาธรรมชาติ เพื่อให้สมาชิกชุมชนและผู้มาเยือนได้เรียนรู้และเข้าใจความสำคัญของการรักษาสีเขียวในในพื้นที่ป่า

3) การพูดคุยเหมาะสม: การสร้างวัฒนธรรมการสื่อสารที่ดีภายในชุมชน เน้นการพูดคุยอย่างสร้างสรรค์และเอื้อเฟื้อแก่กัน ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น และการร่วมกันตัดสินใจในการดูแลและพัฒนาป่าชุมชน

4) บุคคลเหมาะสม: การเลือกสรรบุคคลที่มีคุณธรรมและวิสัยทัศน์ในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการป่าชุมชน ทั้งในระดับผู้นำและสมาชิกทั่วไป เพื่อให้เกิดความร่วมมือและความไว้วางใจซึ่งกันและกัน

5) อาหารเหมาะสม: ส่งเสริมการใช้ทรัพยากรอาหารจากป่าอย่างเหมาะสม โดยชุมชนจะเน้นการใช้ทรัพยากรจากป่าอย่างรู้คุณค่าและยั่งยืน ควบคู่ไปกับการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและการฟื้นฟูป่า

6) อากาศเหมาะสม: การรักษาสภาพแวดล้อมทางอากาศภายในป่าให้บริสุทธิ์ ชุมชนมีการควบคุมการเผาวัสดุธรรมชาติ และป้องกันมลพิษทางอากาศที่อาจเกิดจากการใช้ทรัพยากรในป่าอย่างไม่เหมาะสม ส่งเสริมให้ป่ามีความร่มรื่นและอุดมสมบูรณ์

7) อิริยาบถเหมาะสม: การสนับสนุนการดำเนินชีวิตของชุมชนให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ส่งเสริมวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและใกล้ชิดธรรมชาติ ลดการใช้ทรัพยากรที่ไม่จำเป็น เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่กลมกลืนกับป่า

การประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 7 ดังกล่าว ช่วยให้ชุมชนบ้านปางแสงทองมีความเข้าใจในคุณค่าของป่าชุมชน เกิดความรักและหวงแหนป่า ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษา ปกป้องจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ การใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า โดยทั้งหมดนี้นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขกับธรรมชาติและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการศึกษาวิจัยเรื่องการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านปางแสงทอง ตำบลชี้เหล็ก อำเภอมะแตง จังหวัดเชียงใหม่ มีประเด็นที่จะนำมาอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

1. การบริหารจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านปางแสงทอง ตำบลชี้เหล็ก อำเภอมะแตง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งสาเหตุและปัจจัยเกิดจากการที่ชุมชนมีความรู้สึกเป็นห่วงในทรัพยากรป่าไม้ที่ถูกใช้อย่างอิสระ ทั้งในการบุกรุกแผ้วถางที่ทำกินและการลักลอบตัดไม้ ดังนั้นจึงได้ร่วมกันจัดตั้งองค์กรหรือเรียกว่าคณะกรรมการขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการป้องกันและการบุกรุกยึดถือครองหรือเข้าทำประโยชน์ในผืนป่าแห่งนี้และหวังไว้ว่าป่าสาธารณะประโยชน์ผืนนี้จะได้เป็นที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ดังแนวคิดของคณิต ธนธรรมเจริญและคณะ (2566) ได้วิเคราะห์แผนชุมชน: การใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินชุมชนตำบลภูฟ้า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน เกิดการตั้งคณะกรรมการแต่ละหมู่บ้านและสร้างกระบวนการทำงานพัฒนาชุมชนทุกด้าน ๆ มีการแสดงความคิดเห็น มีสรุปบทเรียน มีการแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ เพื่อปรับปรุงพัฒนาแนวคิดและวิธีการปฏิบัติงาน ซึ่งมีวิสัยทัศน์การใช้ประโยชน์ที่ดินชุมชนตำบลภูฟ้า คือ “พัฒนาอาชีพ พอกิน พออยู่ พอใช้ และมีส่วนร่วมดูแล รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับ สรรเพชร เพียรจัด (2565) ได้ทำการวิจัยเรื่องการพัฒนาสื่อเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนเข้างาธารบนฐานการมีส่วนร่วมของเยาวชน พบว่า คณะกรรมการป่าชุมชน ได้กำหนดโครงสร้างและหน้าที่ความรับผิดชอบของคณะกรรมการและสมาชิกป่าชุมชนอย่างชัดเจน เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ โดยคณะกรรมการป่าชุมชนมีบทบาทในการกำหนดนโยบาย แผนงาน และกำกับดูแลส่วนสมาชิกป่าชุมชนมีบทบาทในการลงมือปฏิบัติและดูแลรักษาป่าชุมชน มีการกำหนดกลไกการมีส่วนร่วม ซึ่งสอดคล้องกับ วินิจ ฝาเจริญ และชาญชัย ฤทธิร่วม (2565) ได้ทำการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษาบ้านตลาดชี้เหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ดจังหวัดเชียงใหม่ พบว่าการจัดการป่าชุมชนจึงเกิดขึ้นจากจิตสำนึกการรักษาป่าและการพึ่งพา

อาศัยซึ่งกันและกัน มีวิธีการดูแลรักษาป่าผ่านระบบความรู้ ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมและ กิจกรรมต่าง ๆ ก่อให้เกิดกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างต่อเนื่องโดยเริ่มจาก 1) การจัดตั้ง คณะกรรมการทำงานด้านป่าไม้ 2) การกำหนดกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์ 3) การกำหนด บทลงโทษ สำหรับผู้ที่ฝ่าฝืนกฎระเบียบ 4) การปลูกต้นไม้เพิ่มในพื้นที่ป่า 5) การปลูกฝังจิตสำนึกใน การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ 6) จัดเวรยามลาดตระเวนป้องกันการลักลอบตัดไม้จัดทำแนวป้องกันไฟป่า

การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านปางแสงทอง ตำบล ชี้เหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า การประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 7 ได้แก่ สิ่งที่สวยงาม, สภาพเอื้อ, สิ่งที่เกิดกุศล, สิ่งที่เกิดการอยู่ดีและการที่จะพัฒนาชีวิต, สิ่งที่เหมาะสมอันเกี่ยวพันใน การเจริญภาวนาให้ได้ดีผล ช่วยเหลือสมมติตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย เพื่อการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านปาง แสงทอง จะช่วยให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนอย่างยั่งยืน เกิดความสุข ความสงบสุข ความเจริญรุ่งเรือง และความสวยงามของชุมชนบ้านปางแสงทอง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพระ ภัทรชัยญกรณ์ อุดสวย (2564) ได้ทำการวิจัยเรื่องรูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนสีเขียวตาม หลักสัปปายะ 7 แบบมีส่วนร่วม พบว่า การบริหารการจัดการโรงเรียนสีเขียวตามหลักสัปปายะ 7 แบบมีส่วนร่วม มีรูปแบบการบริหารจัดการดังนี้ 1. รูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนสี เขียวเป็นการดำเนินงานในการบริหารจัดการที่สำคัญ 3 ด้านคือ 1) การบริหารด้านกายภาพ เป็น การบริหารงานตั้งแต่ ด้านสภาพภูมิทัศน์ ด้านสภาพแวดล้อม ด้านอาคารสถานที่ และด้านความ ปลอดภัย 2) ด้านการบริหารงาน เป็นการบริหารงานภายในสถานศึกษาเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพให้ สถานศึกษาประสบความสำเร็จตรงตามเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้และเอื้อประโยชน์ต่อผู้ศึกษา บุคลากร และสถาบันการศึกษา และ 3) ด้านวิชาการ ประกอบไปด้วย 1) การจัดการเรียนการสอน 2) การจัดบรรยากาศทางวิชาการในโรงเรียน 3) ด้านหลักสูตร เอกสารประกอบการใช้หลักสูตร 4) การจัดทำแผนการเรียน 5) การสอนซ่อมเสริม 6) การวัดและประเมินผล 7) กิจกรรมเสริมหลักสูตร และ 8) การจัดแหล่งเรียนรู้ 2. รูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนสีเขียวตามหลักสัปปายะ 7 แบบมีส่วนร่วมเป็นการบริหารการศึกษาที่ต้องอาศัยหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนรวมถึงภาค ประชาชน คือ ผู้ปกครองมาร่วมมือในการกำหนดเป้าหมาย วิสัยทัศน์ร่วมกันในการบริหารงานทั้ง การวางแผนงาน การแก้ไข การดำเนินงานและการประเมิน เพื่อทำให้การทำงานมีศักยภาพและเกิด ประสิทธิภาพโดยการยึดหลักการบริหารงานแบบมีส่วนร่วม คือ ร่วมคิดร่วมทำ ร่วมพัฒนา ร่วม แก้ไข ร่วมรับผิดชอบเพื่อให้การบริหารการศึกษาประสบความสำเร็จและเจริญก้าวหน้าต่อไป ซึ่ง สอดคล้องกับธนพร เรือนคำ (2565) ได้ทำการวิจัยเรื่องวัดเชิงมน: การพัฒนาตามหลักสัปปายะ เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า (1) พญามังรายทรงถวายตำแหน่ง ที่พระองค์ทรงประทับสร้างขึ้นเป็นวัดแห่งแรกของตัวเมืองเชียงใหม่ชื่อว่า “วัดเชิงมน” ปัจจุบันมี โบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญ เช่น เจดีย์ช้างล้อม พระเสด็จมณี พระศิลา ศิลาจารึกวัดเชิง มนเป็นต้น ที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวเดินทางมาแสวงบุญ (2) วัดเชิงมนมีการพัฒนาวัดที่สอดคล้องกับ หลักสัปปายะ ด้วยการปรับปรุงภูมิทัศน์ของวัดให้ร่มรื่น เย็นสบาย ไม่แออัด จัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวก การเดินทาง มีพื้นที่สำหรับสนทนาธรรมแลกเปลี่ยนให้ความรู้ระหว่างพระสงฆ์กับฆราวาส

ประชาชน นักท่องเที่ยว มีร้านค้าศูนย์บริการอาหารที่มีคุณภาพมาตรฐานให้บริการอยู่รายล้อม อีกทั้งสภาพอากาศของวัดเชียงมั่นตั้งอยู่เขตที่มีอากาศไม่ร้อนอบอ้าว เหมาะสมกับนักท่องเที่ยวทุกวัยเข้าเยี่ยมชมรวมถึงภูมิทัศน์ของวัดที่เอื้อต่อการทำบุญ สนทนาธรรม ฟ้อนคลายอิริยาบถสำหรับนักท่องเที่ยวเดินทางมาแสวงบุญ ศึกษาโบราณสถานและโบราณวัตถุ

องค์ความรู้ใหม่

จากการวิจัยเรื่องการประยุกต์หลักพุทธธรรมในการบริหารจัดการป่าชุมชนบ้านปางแสงทอง ตำบลขี้เหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ สามารถสรุปองค์ความรู้และสร้างเป็นโมเดลแผนภาพที่แสดงกระบวนการบริหารจัดการที่ชุมชนใช้ในการรักษาและพัฒนาทรัพยากรป่า โดยแบ่งออกเป็นองค์ประกอบหลักและมีดย่อยที่สำคัญดังนี้

1. การบริหารจัดการป่าชุมชน แสดงถึงการจัดตั้งองค์กรและคณะกรรมการป่าชุมชน รวมถึงโครงสร้างการบริหารเพื่อการอนุรักษ์และป้องกันทรัพยากรธรรมชาติ มีฝ่ายต่าง ๆ ตามหน้าที่ เพื่อให้การบริหารจัดการเกิดประสิทธิภาพ ดังนี้ 1) ฝ่ายการเงิน: จัดการบัญชีรับจ่ายของชุมชน 2) ฝ่ายประชาสัมพันธ์: สร้างความเข้าใจแก่ชาวบ้าน 3) ฝ่ายตัดสืนคดี: ตัดสินข้อขัดแย้งเกี่ยวกับป่าชุมชน 4) ฝ่ายป้องกันและดับไฟป่า: ป้องกันและดับไฟที่อาจเกิดขึ้น 5) ฝ่ายปฏิคม: ต้อนรับผู้มาเยือน 6) ฝ่ายกิจกรรม: วางแผนกิจกรรมอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า 7) ฝ่ายส่งเสริม: ช่วยส่งเสริมกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

2. การประยุกต์หลักพุทธธรรม (สัปปายะ 7) ในการบริหารจัดการ หลักธรรมสัปปายะ 7 ถูกนำมาใช้เพื่อเสริมสร้างการอนุรักษ์และการฟื้นฟู โดยแบ่งเป็นมิติต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนกระบวนการทำงานอย่างยั่งยืนดังนี้ 1) ที่อยู่เหมาะสม: การจัดพื้นที่ให้เอื้อต่อการอนุรักษ์และการใช้พื้นที่ร่วมกัน 2) การคมนาคมเหมาะสม: พัฒนาการเข้าถึงและเส้นทางศึกษาธรรมชาติ 3) การพูดคุยนเหมาะสม: ส่งเสริมวัฒนธรรมการสื่อสารที่สร้างสรรค์ 4) บุคคลเหมาะสม: เลือกบุคคลที่มีคุณธรรมและความตั้งใจ 5) อาหารเหมาะสม: ใช้ทรัพยากรจากป่าอย่างรู้คุณค่าและยั่งยืน 6) อากาศเหมาะสม: ควบคุมมลพิษและรักษาความร่มรื่น 7) อิริยาบถเหมาะสม: สนับสนุนการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ

3. มิติการเผยแพร่ ความปลอดภัย การฟื้นฟู และการศึกษา เน้นกระบวนการในการเผยแพร่ความรู้ การรักษาความปลอดภัย การฟื้นฟูระบบนิเวศ และการจัดการศึกษาในป่าชุมชน ได้แก่ 1) การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์และการสื่อสารชุมชน: ใช้ป้ายแสดงข้อมูลและสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจ 2) การดูแลรักษาและป้องกันภัยในป่า: ป้องกันไฟป่าและเฝ้าระวังภัยในป่าชุมชน 3) การบำรุงและฟื้นฟูระบบนิเวศ: การปลูกป่า การสร้างฝายชะลอน้ำ และการฟื้นฟูพื้นที่ป่าชุมชน 4) การศึกษาและการถ่ายทอดองค์ความรู้: จัดเส้นทางศึกษาธรรมชาติและโครงการบวชป่าเพื่อสร้างจิตสำนึก

โมเดลนี้จะเป็นกรอบในการประยุกต์ใช้พุทธธรรมในการบริหารจัดการป่าชุมชน โดยเชื่อมโยงการอนุรักษ์กับการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้เกิดผลยั่งยืน ทั้งในแง่ของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมและการส่งเสริมจิตสำนึกที่สอดคล้องกับธรรมชาติ

สรุปและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัยพบว่า เกิดจากการที่ชุมชนมีความรู้สึกเป็นห่วงในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ที่ถูกใช้อย่างอิสระ ทั้งในการบุกรุกและลักลอบตัดไม้ จึงได้ร่วมกันจัดตั้งองค์กรขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการอนุรักษ์ ป่าชุมชน ป้องกันและบนพื้นที่ป่าชุมชน 1,000 ไร่ มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อบริหารจัดการโดยมีการประยุกต์ใช้หลักสัปปายะ 7 ในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน ซึ่งแนวทางการประยุกต์หลักธรรมที่มีต่อการดำเนินชีวิตที่เอื้อต่อการพึ่งพาและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ประกอบด้วย 7 ปัจจัย ได้แก่ ที่อยู่เหมาะสม การคมนาคมเหมาะสม การพูดคุยเหมาะสม บุคคลเหมาะสม อาหารเหมาะสม อากาศเหมาะสม และอิริยาบถเหมาะสม

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะจากผลการวิจัยทั้งข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ และข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและภาคเอกชนควรมีรูปแบบในการส่งเสริมสนับสนุนด้านงบประมาณและวิชาการ โดยเน้นเรื่องการปลูกจิตสำนึกและความเข้าใจถึงสิทธิของชุมชนในการเข้าร่วมบริหารจัดการป่าชุมชนเพื่อประโยชน์ในการช่วยเพิ่มศักยภาพผลผลิตจากป่าที่ตอบสนองประชาชนด้วยเครือข่ายองค์กรท้องถิ่น

1.2 คณะกรรมการป่าชุมชนและท้องถิ่นควรดำเนินการและสนับสนุนให้มีการประสานงานขยายเครือข่ายเพื่อให้ความรู้และข่าวสารข้อมูลในการบริหารจัดการฟื้นฟู อนุรักษ์พื้นที่ป่าที่เหมาะสม เพื่อแลกเปลี่ยนแนวคิดและร่วมกันดูแลให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน

1.3 หน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง ควรมีการประชาสัมพันธ์และกิจกรรมแบบมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าเพื่อกระตุ้นจิตสำนึกและความสามัคคีของคนในชุมชนอย่างต่อเนื่องและจริงจัง

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาวิจัยเรื่องการบูรณาการการมีส่วนร่วมของภาครัฐกับภาคประชาชนในการจัดการพื้นที่ป่าชุมชน

2.2 ควรศึกษาวิจัยเรื่องกลยุทธ์การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนแบบมีส่วนร่วมของหน่วยงานภาครัฐและภาคประชาสังคมที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

2.3 ควรศึกษาวิจัยพื้นที่ป่าชุมชนในรูปแบบการบริหารแบบเศรษฐศาสตร์ โดยใช้หลักการบริหารสมัยใหม่

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2561). แผนจัดการมลพิษ พ.ศ. 2555–2559. กรุงเทพฯ: กองแผนงานและประเมินผลกระทบควบคุมมลพิษ.
- โกมล แพรกทอง. (2549). *ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับป่าไม้ชุมชน*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- คณิต ธนธรรมเจริญ และศิรินทีพย์ ผาเจริญ. (2566). แผนชุมชน : การใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินชุมชนตำบลภูฟ้า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน. *วารสารสังคมศาสตร์และศาสตร์ร่วมสมัย*, 4(1), 93-108.
- ธนพร เรือนคำ. (2565). *วัดเชียงมั่น: การพัฒนาตามหลักสัปปายะเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาในจังหวัดเชียงใหม่*. (วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา, เชียงใหม่.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2537). *ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ*. กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรม จำกัด.
- พระภัทรชัยญาณกรณ์ อุดสวย. (2564). *รูปแบบการบริหารการจัดการโรงเรียนสีเขียวตามหลักสัปปายะ 7 แบบมีส่วนร่วม*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระนครศรีอยุธยา.
- วินิจ ผาเจริญ และชาญชัย ฤทธิร่วม. (2565). การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนกรณีศึกษาบ้านตลาดขี้เหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ดจังหวัดเชียงใหม่. *วารสารสันติสุขปริทรรศน์*, 3(1), 47-58.
- วิษณุ ทรายแก้ว, จตุพร ชูจันทร์ และภมรรัตน์ สุธรรม. (2560). พัฒนาการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการป่าชุมชนที่ยั่งยืนของประชาชนบ้านยางโพรง ตำบลปากหมาก อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี. *วารสารราชภัฏสุราษฎร์ธานี*, 4(2), 273-290.
- สรเพชร เพียรจัด. (2565). *การพัฒนาสื่อเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนเขาวังคารบนฐานการมีส่วนร่วมของเยาวชน*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, บุรีรัมย์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2562). *ยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580)*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการของคณะกรรมการยุทธศาสตร์ชาติ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.